

Л. І. Станкевіч,
гал. бібліёграф
(Нац. б-ка Рэспублікі Беларусь)

**МАТЭРЫЯЛЫ ДЗЕЯЧАЎ НАВУКІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ
Ў НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ БЕЛАРУСІ**

У аддзеле рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі захоўваюцца творчыя рукапісы, мемуары, пісьмы на беларускай і рускай мовах многіх вядомых пісьменнікаў, паэтаў, вучоных, дзеячаў культуры Беларусі. У выніку навуковай апрацоўкі гэтых дакументаў склаўся цікавы збор матэрыялаў*.

---

* Збор налічвае 61 адзінку захавання. Храналагічныя рамкі збору: 1871—1977 гг.

Дадзены агляд мае на мэце інфармаваць аб зборы ў сістэматызаваным выглядзе і больш-менш поўным аб'ёме спецыялістаў-даследчыкаў, краязнаўцаў, гісторыкаў і ўсіх тых, хто цікавіцца літаратурай і культураў Беларусі.

Аснову збору складаюць рукапісы творчых прац дзеячаў навукі і культуры Беларусі (45 адзінак захавання); рукапісаў навуковых твораў значна менш, але яны вельмі цікавыя і цэнныя па саставу, напрыклад рукапіс беларускага этнографа і фалькларыста Бўдакіма Раманавіча Раманава (1855–1922). Ён складаецца як бы з дзвюх частак. Першая – „Спраба пяра” – не мае подпісу і недатаваная. Гэта аўтограф на чатырох старонках вялікага фармату (два спісанья з абодвух бакоў лісты), месцамі па краях пашкоджаны. Тэкст мае многа аўтарскіх паправак, на ўсіх старонках перакрэслены простым алоўкам, а на першай старонцы ёсць рэдакцыйныя паметы: чырвоным алоўкам – „к наряду $\frac{40}{96}$ ”; сінім – „№ 6 і 7. Губ. В. 1896”.

Гэты цікавы гісторыка-літаратурны дакумент дагэтуль разглядаўся ў беларускім літаратуразнаўстве як артыкул невядомага аўтара. Але дзякуючы абгрунтаваным даследаванням Г. В. Кісялёва [4] вызначаны аўтар артыкула і мэта, з якой ён быў напісаны. Г. В. Кісялёў адзначае, што «Е. Раманаў меркаваў апублікаваць артыкул у якасці прадмовы да паэмы „Тарас на Парнасе”» [8, 15]. Паэма друкавалася ў 1896 г. у „Витебских губернских ведомостях” і выйшла ў тым жа годзе асобнай брашурай [11]. Але па невядомых прычынах тэкст гэтай прадмовы не трапіў у той час у друк. Не менш цікавейшая і другая частка рукапісу, «якая пралівае новае святло і на гісторыю „Тараса”, і на літаратуразнаўчую дзейнасць Раманава» [4, 39]. Гэта першая зводная рэдакцыя выдатнай беларускай парадыйна-сатырычнай паэмы XIX ст. „Тарас на Парнасе”, укладальнікам якой быў Е. Р. Раманаў. Таксама як і прадмова „Спраба пяра”, першапачатковы рукапіс зводнай рэдакцыі напісаны з папраўкамі чорным чарнілам на вялікіх лістах, усяго дзесяць старонак. Пасля загалоўка рэдактарам „Витебских губернских ведомостей” справа сінім алоўкам дапісана: „Белорусская поэма” і ў дужках – „Сводная редакция”. Потым надпіс „Белорусская поэма” быў закрэслены. Унізе на кожнай старонцы рукапісу зроблены заўвагі да асобных слоў паэмы. На тытульным лісце рукапісу маюцца заўвагі ўкладальніка адносна асобнага выдання паэмы „Тарас на Парнасе” 1896 г.: «Формат Плача б[елорусской] земли // экз. 5000–4000 // шрифт „Леп[ельского] у[езда]” или Бел[орусского] Сборн[ика] // акцентные буквы и ў [у кароткае] необходимы // на обложке объяснения о Плаче, Каре [в сто лет], и цена // адрес склада». По-

бач паметка алоўкам: „500 экз.” – сапраўдны яго тыраж. Такім чынам, абедзве часткі рукапісу разам з тытулам уяўляюць сабой першапачатковы макет асобнага выдання „Тараса на Парнасе” 1896 г. Такім Раманаў бачыў гэта выданне і такім хацеў надрукаваць.

Дачыненне да знакамітай паэмы мае і рукапіс Мітрафана Віктаравіча Доўнар-Запольскага (1867–1934), даследчыка гісторыі, этнаграфіі і фальклору Беларусі. Гэта канчатковы варыянт нарыса «В. Дунин-Марцінкевич и его поэма „Тарас на Парнасе”: Очерк из истории белорусской этнографии». Ён напісаны на вялікіх лістах больш-менш аднолькавага памеру, чорным чарнілам, лісты пасшываны ніткамі і ў некаторых месцах абарваныя па краях. На тытульным лісце злева ўверсе – авальны ліловы штэмпель, які сведчыць, што 11 студзеня 1895 г. рукапіс паступіў у рэдакцыю газеты „Витебские губернские ведомости”. Справа ўверсе чырвоным алоўкам рэдактара напісана: „Отд. оттиски” і ніжэй – „ $\frac{40}{96}$ г.”, што значыць:

выдаць асобнай брашурай, а сам рукапіс захоўваць у справе № 40 рэдакцыі за 1896 г. Па ніжняму полю аркуша надпіс чорным чарнілам: „Корректуру вместе с рукописью высылать в Гродну Е. Р. Романову”. Даследуючы рукапіс Доўнар-Запольскага, літаратуразнавец Г. В. Кісялёў адносна гэтага запісу заўважае, „што Раманаў не толькі загадзя ведаў пра працу Доўнар-Запольскага, не толькі сачыў за ёю, але нават, будучы ў Гродні, чытаў карэктурку гэтай працы” [4, 37].

Праца Доўнар-Запольскага змяшчае таксама спіс паэмы „Тарас на Парнасе” і спіс другога ананімнага твора беларускай літаратуры сярэдзіны XIX ст. – верша „Вясна гола перапала”. З прадмовы да нарыса, якая мае характэрны аўтарскі подпіс „М. Д.-З”, бачна, што гэтыя спісы былі зроблены Доўнар-Запольскім прыблізна ў 90-х гг. XIX ст. з рукапісаў Дуніна-Марцінкевіча. Як вядома, Доўнар-Запольскі памылкова прыпісваў аўтарства гэтых твораў менавіта Дуніну-Марцінкевічу. На першай старонцы спіса паэмы ёсць рэдакцыйныя паметкі і простым і чырвоным алоўкамі, якія сведчаць, што гэтая частка друкавалася ў газеце „Витебские губернские ведомости” ў студзені 1896 г.: „ВГВ 1896 № 3; 11 января № 3”.

Пачэснае месца ў гісторыі, археалогіі, этнаграфіі і краязнаўстве Беларусі займае імя Аляксандра Максімавіча Семянтоўскага-Курылы (1821–1893). У 1860–1890-я гг. – ён сакратар Віцебскага губернскага статыстычнага камітэта, рэдактар неафіцыйнай часткі „Витебских губернских ведомостей”, пазней – рэдактар „Памятной книжки Вицебской губерни”. А. М. Семянтоўскі-Курыла прысвяціў Беларусі шмат навуковых прац.

Але яго артыкул, які захоўваецца ў зборы, не зусім звычайны. У ім разглядаюцца эканамічныя і больш шырока – палітычныя пытанні, менавіта па ўмацаванню рускага землеўладання ў заходніх губернях Расійскай імперыі. Рукапіс з’яўляецца пісарскай копіяй з аўтарскімі папраўкамі і дапаўненнямі. Ён не мае назвы і даты. Невялікі запіс перад тэкстам артыкула, зроблены рукою А. М. Семянтоўскага, сведчыць, што артыкул напісаны «по поводу напечатанной в Вильно записки: „Общий взгляд на развитие правильного кредита для всех вообще землевладельческих сословий Западного края, в связи с усилением и укреплением русского землевладения в оном”»*. Па зместу артыкул датуецца 1871 г., бо ў ім упамінаецца „Высочайшее повеление от 31 декабря прошлого года относительно взимания с землевладельцев польского происхождения в девяти западных губерниях процентного сбора”**. Гэты вывад таксама пацвярджае адбітак надпісу алоўкам „1871” (які потым быў сцёрты) на першай старонцы артыкула. На гэтай жа старонцы маецца напаміны размашысты надпіс чырвоным алоўкам (відаць, рэдакцыйная памета): „Не разрешена к печати” і побач такі ж самы надпіс простым алоўкам. Чаму? Неапублікаваная праца А. М. Семянтоўскага яшчэ чакае свайго даследчыка. На жаль, звестак аб крыніцах і часе набыцця рукапісаў Е. Р. Раманава, М. В. Доўнар-Запольскага і А. М. Семянтоўскага адшукаць не ўдалося.

З рукапіснай навуковай спадчыны заснавальніка беларускай гістарычнай навукі, аднаго з арганізатараў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і яго першага рэктара Уладзіміра Іванавіча Пічэты (1878–1947) у зборы захоўваюцца тры рукапісы. Адзін з іх – артыкул без назвы, які пачынаецца словамі: „Прежде чем приступить к описанию Гродненской экономии в XVI в. ...” і адносіцца да дарэвалюцыйнага перыяду дзейнасці У. І. Пічэты. (І гэта вельмі важна, бо ад таго часу захавалася няшмат папер вучонага.) Гэта белавы рукапіс на рускай мове, але не аўтограф, а пісарская копія чорным чарнілам на дваццаці чатырох лістах канцылярскага фармату. На першай старонцы рукапісу зроблены паметы простым алоўкам: „О Гродненской экономии” і „Стр. 1–47 (конец)”. Тэкст суправаджаюць тры разгорнутыя статыстычныя табліцы. Артыкул не датаваны і не падпісаны. Зыходзячы з палеаграфічнага аналізу, а таксама зместу дакумента, час яго напісання можна аднесці да

* На жаль, пошук працы пад такім загалоўкам па шматлікіх крыніцах станоўчых вынікаў не даў, таму прывесці выхадныя даведкі аб ёй немагчыма.

** Маецца на ўвазе ўказ Аляксандра II ад 31 снежня 1870 г. „О некоторых мерах в отношении процентного сбора в 9-ти западных губерниях”.

10-х гг. XX ст. Менавіта ў гэты перыяд У. І. Пічэта працаваў над манаграфіяй па гісторыі Вялікага княства Літоўскага XVI ст. [9], падрыхтоўчым навукова-даследчым матэрыялам да якой і з'яўляецца гэты артыкул.

Другі рукапіс – падручнік „История Белоруссии” для вышэйшых навучальных устаноў у двух тамах, які ахоплівае перыяд з найстаражытных часоў да адмены прыгоннага права. Праца была поўнасьцю скончана напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны. У ёй 990 старонак машынапіснага тэксту, з якіх 664 напісаны У. І. Пічэтам. Уласнаручна ён зрабіў папраўкі і дапаўненні да тэксту і напісаў прадмову да падручніка на пяці старонках вучнёўскага сшытка, дзе, у прыватнасці, адзначае, што падручнік па гісторыі Беларусі з'яўляецца калектыўнай працай і распачата яна па рашэнню Прэзідыума Акадэміі навук БССР. Непасрэдны ўдзел у яго падрыхтоўцы прымалі навуковыя супрацоўнікі Інстытута гісторыі АН БССР К. М. Палікарпавіч, І. Ф. Лочмель і А. П. П'яноў пад кіраўніцтвам дырэктара інстытута акадэміка М. М. Нікольскага. Па невядомых прычынах „История Белоруссии” не была апублікавана. Трэці рукапіс У. І. Пічэты называецца „Война 1812 г. и народное хозяйство”. Ён напісаны характэрным пічэтаўскім почыркам са шматлікімі папраўкамі, недатаваны і няскончаны. Надпіс перад загаловам рукапісу сведчыць, што перад намі першая глава з трэцяга раздзела „Кризис крепостного хозяйства”. У ёй на падставе друкаваных крыніц аналізуецца развіццё народнай гаспадаркі Беларусі і Літвы напярэдадні і пасля Айчыннай вайны 1812 г., тэкст суправаджаюць дзве разгорнутыя статыстычныя табліцы. Па леаграфічны аналіз рукапісу адносіць час яго стварэння да 40-х гг. Дакладна вызначыць, да якой працы мае дачыненне гэты рукапіс, цяжка, паколькі тэкст напісаны вельмі неразборліва. Увогуле трэба адзначыць, што гэта хутчэй за ўсё фрагмент адной з навуковых прац вучонага-даследчыка па пытаннях арганізацыі народнай гаспадаркі Беларусі і Літвы. У апошні перыяд жыцця У. І. Пічэта паглыблена распрацоўваў гісторыю Беларусі і Літвы, і рукапісы гэтага тэматычнага комплексу ў асабістым архіве* састаўляюць значную колькасць навуковай спадчыны, але амаль што ўсе яны не ўвайшлі ў склад яго друкаванай спадчыны [7, 28]. Рукапісы У. І. Пічэты, апроч рукапісу падручніка „История Белоруссии”, трапілі ў бібліятэку ў 1977 г. ад вядомага гісторыка і археолага М. М. Улашчыка. У сваю чаргу М. М. Улашчык атрымаў іх ад А. П. Пічэты, удавы вучонага, для апублікавання.

* Агляд асабістага фонду У. І. Пічэты гл.: Архив Академии наук СССР: Обзорение архив. материалов. Л., 1986. С. 140.

Значна большую частку (37 адзінак захавання) складаюць творчыя рукапісы беларускіх дзеячаў літаратуры і мастацтва.

З творчай спадчыны Змітрака Бядулі (Самуіл Яфімавіч Плаўнік, 1886–1941) савецкага часу захавалася нямнога. У першыя дні Вялікай Айчыннай вайны згарэлі ў Мінску бібліятэка пісьменніка, многія яго неапублікаваныя рукапісы. Даваенны архіў Бядулі, які знаходзіўся ў АН БССР, таксама загінуў разам з архівам Акадэміі ў гады вайны. Як сведчыць паведамленне Надзвычайнай камісіі па расследаванню злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў, акупанты вывезлі рукапісы М. Багдановіча, З. Бядулі. Тым большую важкасць маюць цудам уцалелыя рукапісы аповесці-казкі „Сярэбраная табакерка” – апошняга вялікага твора пісьменніка – і паэмы-казкі для дзяцей „Мурашка Палашка”, якія З. Бядуля падараваў бібліятэцы ў даваенны час. Абодва рукапісы – чарнавыя аўтографы канчатковай рэдакцыі, маюць аўтарскае датаванне. Аповесць-казка „Сярэбраная табакерка” была напісана ў Мінску і Пухавічах у 1940 г., а паэма-казка „Мурашка Палашка” пазначана чэрвенем 1939 г., месца напісання таксама Дом творчасці пісьменнікаў у Пухавічах. На першым лісце рукапісу паэмы рукою З. Бядулі зроблена памета, якая сведчыць, што перад намі яе трэці варыянт. Апроч таго, на гэтай жа старонцы ёсць надпіс: „Взяць на учет и дать на машинку. 4 экз. Т. Горбунов. 27.VII.57 г.”

Літаратурная дзейнасць Цішкі Гартнага (Зміцер Хведаравіч Жылуновіч, 1887–1937), аднаго з пачынальнікаў беларускай савецкай літаратуры, вядомага грамадскага і дзяржаўнага дзеяча, прадстаўлена аўтографамі яго асобных прازیчных твораў. Рукапісы былі падараваны самім пісьменнікам аддзелу беларускай літаратуры і бібліяграфіі бібліятэкі ў канцы 1931 г. Гэта адзінае, што захавалася з багатай творчай спадчыны Ц. Гартнага савецкага часу. Цікавую гісторыю ўратавання рукапісаў Ц. Гартнага ў гады Вялікай Айчыннай вайны прыгадала ў артыкуле „Аўтографы” старэйшы супрацоўнік Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Ніна Барысаўна Ватацы [1, 158–160]. Сярод іх – аўтограф пятага раздзела „Бацькавай волі” – першага тома рамана „Сокі цаліны”*. Гэты раман – першы беларускі вялікі эпічны твор. Рукапіс уяўляе сабой аб’ёмісты, пераплецены ў кардон і пранумараваны шшытак з пісчэй паперы стандартнага фармату, якая парэзана папалам. На вокладцы рукою аўтара выведзены загаловак „Бацькава воля” і лічбы „VII.1; № 2”. Увесь тэкст напісаны начыста Ц. Гартным

* Пачатак рукапісу першага тома рамана „Сокі цаліны” – „Бацькава воля” – захоўваецца ў ЦДАЛіМ Рэспублікі Беларусь.

выразным почыркам фіялетавым чарнілам, мае многа карэктарскіх паправак простым алоўкам. Гэта першы варыянт кнігі „Бацькава воля”, працу над якой пісьменнік пачаў у 1914 г. у Пецярбургу. Пры параўнанні рукапісу з апошнім прыжыццёвым выданнем рамана ў 1932 г. можна заўважыць, што ў нумарацыі раздзелаў і падзеле на часткі ёсць разыходжанні. Як вядома, пры падрыхтоўцы выдання 1932 г., калі раман выйшаў не як трылогія, а ўжо ў чатырох кнігах – квадрах, Ц. Гартны перапрацаваў і дапоўніў першы варыянт кнігі „Бацькава воля” [3, 454].

Звяртае на сябе ўвагу і рукапіс аўтабіяграфічнай аповесці „За сваю волю і за волю краіны”. Пры жыцці Ц. Гартнага яна не друкавалася, а была апублікавана толькі ў 1965 г., калі быў знойдзены аўтограф. Белавы рукапіс аповесці не мае канца, а магчыма, ён і не быў скончаны аўтарам, бо на адвароце апошняй старонкі чырвоным алоўкам другім почыркам зроблен размашысты надпіс: «Няскончанае апавядан[не] „За сваю волю і волю...”» Адсутнічае і дата. У прадмове да выдання аповесці ў 1965 г. падкрэслена, што напісана яна ў 1920 г. [2]. На жаль, гэтае сцвярджанне нічым не абгрунтавана. Трэба думаць, што з’явілася аповесць у другой палове 20-х гг. ці ў самым пачатку 30-х гг. На гэтую думку наводзіць тая акалічнасць, што, па-першае, Ц. Гартны ў сваёй аўтабіяграфіі „Абеглы саманарыс майго жыцця” [10, 132–136], якая датуецца 29 кастрычніка 1923 г., не ўпамінае гэты даволі значны твор ці сваю задуму аб ім і, па-другое, ужо ў канцы 1931 г. ён падараваў бібліятэцы шэраг сваіх рукапісаў, сярод якіх быў і аўтограф аповесці „За сваю волю і за волю краіны”.

У выніку амаль двухгадовай (1930–1931) партыйнай і грамадскай працы Ц. Гартнага на заводзе „Камунар” у Мінску (цяпер станкабудаўнічы завод імя С. М. Кірава) з’явілася нізка нарысаў, вершаў і апавяданняў „пра рабочае жыццё”, як падкрэсліваў сам аўтар. У зборы захаваліся рукапісныя датаваныя арыгіналы канчатковай рэдакцыі нарыса „Прыкры выпадак” (3 кастрычніка 1931 г.), першы варыянт якога меў назву „Прыкрае непаразуменне” (18 верасня 1931 г.), а таксама першапачатковы варыянт нарыса „Напевы сірэн” (1 студзеня 1931 г.), на якім Ц. Гартным уласнаручна зроблены надпіс: «Прысвячаецца трыкутніку завода „Камунар”».

Чатыры рукапісы прысвечаны жыццю тагачаснага сялянства, калгаснаму будаўніцтву на Беларусі. Напісаны яны таксама ў апошні перыяд літаратурнай дзейнасці Ц. Гартнага і знаходзяцца ў рознай ступені апрацоўкі. Гэта чарнавыя аўтографы ў канчатковай рэдакцыі аповесці „Зялёны шум” (11 студзеня 1931 г.) і апавядання „Пахучы зяб” (6 чэрвеня 1930 г.),

чыставік апавядання „Калгаснік Трыхон Жаролца” (23 верасня 1931 г.) і першы варыянт апавядання „Арсеналец Сяргей Кавеня” (20 верасня 1932 г.). Усе яны напісаны чорным, фіялетавым і чырвоным чарнілам на вузкіх і доўгіх лістах, што было характэрна пісьменніку. На першай старонцы ўсіх рукапісаў, апроч аўтографа „Бацькавай волі”, чырвоным алоўкам прастаўлена амаль аднолькавая таямнічая памета, дзе зверху стаяць літары „Раа”, а ўнізе – лічбы ад 75 да 83, напры-

клад: $\frac{\text{Раа}}{75}$.

Рукапісы твораў Ц. Гартнага, якія захоўваюцца ў зборы, былі апублікаваны пры жыцці пісьменніка, і тэксты іх маюць разыходжанні з аўтографамі ў той ці іншай ступені.

З рукапіснай спадчыны класіка беларускай літаратуры, народнага паэта Беларусі Якуба Коласа (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч, 1882–1956) у зборы захоўваюцца дваццаць тры вершы. Аўтографы дваццаці вершаў, якія былі створаны Я. Коласам у дакастрычніцкі час, знаходзіліся між старадаўніх газет у спадчыне беларускага паэта Валянціна Таўлая і былі перададзены ўдавою паэта Л. С. Таўлай у аддзел рукапісаў бібліятэкі ў 1983 г. Перапісаны вершы Я. Коласам дробным каліграфічным почыркам на аркушах рознага памеру ў клетку. Некаторыя вершы – на асобных лістах, другія – на чатырох лістах паперы, складзеных сшыткам, і пранумараваны: „4, 5, 6, 7, 8, 9”. Усяго налічваецца 579 радкоў, усе вершы на беларускай мове. Датуюцца толькі вершы „Гусі” (1909 г.) і „Першы гром” (26 мая 1910 г.). Большасць вершаў („Горкая доля”, „Думкі”, „Жыта”, „Каля акна ў астросе”, „Каля парога”, „Матчына прычытанне”, „Перад дарогай”, „Тройка”, „У дарозе” („Між узгоркаў і курганаў...”), „У зімні вечар”, „Хмарка”, „Адзінота”, „На ростані”) створаны Я. Коласам у перыяд турэмнага зняволення ў мінскім астросе (1908–1911 гг.), на якое паэт быў асуджаны як актыўны ўдзельнік рэвалюцыйна-вызваленчага руху. Астатнія вершы напісаны ў розныя часы – „Мужык” („Я – мужык, бядак пахілы...”, 1901 г.), „Песня” (1912 г.), „Роднаму краю” (1914 г.). Год стварэння верша „Сябру-бедаку (Цішку Гартнаму)” невядомы. Амаль усе тэксты – гэта першыя варыянты вершаў, некаторыя – з паметамі аўтара ці падпісам „Якуб Колас”. Сустракаюцца паметы алоўкам рознымі почыркамі аб друкаванні твораў упершыню ў газеце „Наша ніва” за 1911–1914 гг. Між іншым вельмі цікавы надпіс ёсць на тэксце верша „Хмарка”: „Набіраць! Ня знішчыць арыгіналу!” Тэксты вершаў запісаны не ў храналагічным парадку часу напісання. У каментарыях да названых вершаў, што дадзены ў апошнім найбольш поўным і ў навуковых адносінах

найбольш дасканалым выданні спадчыны вялікага паэта [5], не даецца спасылка на месца захоўвання аўтографу гэтых вершаў, апроч верша „У дарозе”. Адсюль можна зрабіць вывад, што аўтографы збору – адзіныя рукапісныя тэксты-арыгіналы гэтых вершаў Якуба Коласа, прынамсі, у межах Беларусі.

Асаблівую ўвагу выклікаюць тэксты двух сатырычных вершаў паэта савецкага часу, першы з якіх мае назву „Паляванне праф[есара] Вальфсона”, а другі пачынаецца словамі „Сцішыліся РАППы”. Яны недатаваныя і напісаны ўласнаручна Коласам на паасобных аркушах паперы. Абодва вершы – злададзённы водгук паэта на канкрэтныя з’явы літаратурнага жыцця беларускіх пісьменнікаў другой паловы 20 – пачатку 30-х гг. Верш „Сцішыліся РАППы” мае некалькі чарнавых накідаў, у двух варыянтах прадстаўлен і верш „Паляванне...”. Гэта дае магчымасць прасачыць, як працаваў Я. Колас над сваімі творамі. Верш „Паляванне...” ніколі не друкаваўся, а верш „Сцішыліся РАППы” пад назвай „Памяці нябошчыкаў: Пад Гётэ” ўвайшоў у апошні збор твораў паэта [6, 325]. Але тэкст аўтографа некалькі адрозніваецца ад апублікаванага ў зборы твораў. Яшчэ Якубу Коласу належаць недатаваны чарнавы накід верша „Казённыя імёны” і ўласнаручна напісаныя заўвагі да першага акта драмы „Вайна да пабеднага канца”, якія датуюцца 22 лістапада 1931 г.

У зборы зберагаюцца таксама аўтограф верша Эдзі Агняцвет (Эдзі Сямёнаўна Каган, 1916) „Арліная слава вякоў” (1949 г.) і чарнавы аўтограф публіцыстычнага артыкула Янкі Брыля (Іван Антонавіч Брыль, 1917) „Наша натхненне” (1950 г.).

У канцы 20-х гг. XX ст. кафедра гісторыі беларускай літаратуры АН БССР набыла цэнзурныя рукапісы беларускіх вершаваных аповесцей Дуніна-Марцінкевіча „Травіца брат-сястрыца”, „Быліцы, расказы Навума” і „Халімон на каранацыі”. Выдатны вучоны, акадэмік АН БССР, літаратуразнавец Іван Іванавіч Замоцін (1873–1942) падрыхтаваў поўную навуковую публікацыю рукапісаў разам з уводным артыкулам „Аб новых рукапісах В. Дуніна-Марцінкевіча”. Арыгіналы Дуніна-Марцінкевіча загінулі ў час Вялікай Айчыннай вайны, таму іх навуковае апісанне, якое зрабіў І. І. Замоцін, мае выключную важнасць. З чарнавым аўтографам уводнага артыкула І. І. Замоціна ў канчатковай рэдакцыі з аўтарскімі папраўкамі можна азнаёміцца ў зборы. Да артыкула прыкладаюцца рукапісныя копіі двух урыўкаў з другой часткі аповесці Дуніна-Марцінкевіча „Быліцы, расказы Навума”. Копіі зняты з рукапісаў Дуніна-Марцінкевіча ў 20-я гг. В. П. Замоцінай, жонкай І. І. Замоціна. З літаратурнай спадчыны І. І. Замоціна маецца яшчэ недатаваны чарнавы аўтограф няскончанага артыкула на ру-

скай мове «Проблема исторической повести в белорусской литературе. По поводу ап[овесці] З. Бядулі „Салавей”»*. Рукапісы І. І. Замоціна паступілі ў бібліятэку ў 1980 г. ад яго дачкі Т. І. Замоцінай.

З гісторыяй беларускага савецкага тэатра непарыўна звязана імя вядомага дзеяча беларускай культуры, мастацкага кіраўніка Першага беларускага дзяржаўнага тэатра (БДТ-1) (цяпер тэатр імя Я. Купалы), таленавітага драматурга, рэжысёра, акцёра Еўсцігнея Афінагенавіча Міровіча (Дунаеў, 1878–1952). На сцэне тэатра Міровіч ажыццявіў пастаноўкі некалькіх уласных драматычных твораў, у тым ліку п’ес „Лерамога” (1926 г.) і „Запяюць жаваранкі” (1928 г.). У зборы захоўваюцца машынапісныя тэатральныя варыянты гэтых п’ес з рэзалюцыяй Галоўнага рэпертуарнага камітэта пры Галоўліце БССР аб дазволу да пастаноўкі. На форзацы кожнага экзэмпляра ёсць штамп рэпертуарнага аддзела бібліятэкі БДТ-1. Набыты былі гэтыя экзэмпляры ў 1980 г. у букіністычным магазіне Мінска. Апроч таго, маецца 18 машынапісных копіяў на рускай мове як з рукапісаў („Боярышня-Маня і Сенька-разбойнік”, „Загробная дысцыпліна”, „Законны повод”, „Кіне-міне-сіне-фот-ограф”, „На небоскребе”, „Негр-злодей”, „Первая победа”, „Свободная любовь”, „Куда, куда вы удалились?..”, „Обзорение Кронштадта”, „Тихий человек”, „Не ревнуй”), так і з друкаваных выданняў п’ес і сатырычных сцэнічных мініячур Е. А. Міровіча („Графиня Эльвира”, „Какой нахал!”, „Рыцарь дон-Фернандо”, „Фабрика талантов”, „Вова приспособился”, „Театр купца Епишкина”), якія былі напісаны ім у дарэвалюцыйны пецярбургскі перыяд яго творчай дзейнасці.

Агульнавядома, якую вялікую каштоўнасць маюць для вывучэння і лепшага разумення творчасці пісьменніка ці вучонага яго мемуары (а пры іх адсутнасці – аўтабіяграфія). Збор змяшчае дзевяць рукапісаў мемуарных матэрыялаў. У 1956 г. супрацоўнікі Дзяржбібліятэкі БССР імя У. І. Леніна рыхтавалі да друку бібліяграфічны паказальнік літаратуры аб жыцці і творчасці народнага паэта Беларусі Пятра Глебкі (1905–1969). Па іх просьбе да гэтага выдання П. Глебка напісаў падрабязны жыццяпіс, уласнаручны чарнавы запіс якога на дваццаці чатырох старонках ён перадаў у бібліятэку. Гэта першая найбольш поўная прыжыццёвая аўтабіяграфія паэта.

Вельмі цікавыя і каштоўныя ўспаміны пра работу ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна напісала Юлія Іосіпаўна Бібіла (1896–1974), першая загадчыца аддзела беларускай

* Так у гэтым рукапісу.

літаратуры і бібліяграфіі, якая працавала ў бібліятэцы ў 20–30-я гг. Успаміны ўяўляюць сабой некалькі асобных тэкстаў (рукапісных і машынапісных, усяго 56 старонак), у якіх апісваюцца праца аўтара ў аддзеле, сустрэчы і ўзаемаадносіны з чытачамі, сярод якіх былі вядомыя паэты і пісьменнікі, вучоныя і грамадскія дзеячы Беларусі (Ц. Гартны, З. Бядуля, Я. Купала, Я. Дыла, У. І. Пічэта і інш.), удзел бібліятэкі ў арганізацыі шэрагу выставак беларускага друку і краязнаўчай літаратуры пра Беларусь у Маскве. Успаміны недатаваныя, але, абапіраючыся на звесткі з артыкула Н. Б. Ватацы аб Ю. І. Бібіле [1, 171], хутчэй за ўсё час іх напісання трэба аднесці да апошніх гадоў жыцця Юліі Іосіпаўны. Сярод тэкстаў – запіска да кіраўніцтва Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна аб лёсе купалаўскіх рукапісаў, якія былі перададзены ў аддзел беларускай літаратуры і бібліяграфіі ў 20-я гг. самім Янкам Купалам, а таксама ўспаміны аб працы галоўным бібліёграфам у бібліятэцы Саратаўскага ўніверсітэта і беларуска-ўкраінскіх сувязях у галіне бібліяграфіі.

Аб'ёмісты рукапіс пад назвай „На жыццёвым пуці (запіскі беларускага прафесара)“ належыць Вячаславу Іванавічу Пераходу (1887–1964). Акадэмік В. І. Пераход – вядомы беларускі вучоны ў галіне лесаводства, аўтар шматлікіх прац па пытаннях эканомікі, геаграфіі, гісторыі і статыстыкі лясной гаспадаркі ў БССР, у 1949–1954 гг. узначальваў Інстытут лесу АН БССР. Рукапіс напісаны аўтарам у 40-я гг. (дата заканчэння – „19 января 1945 г.“), крыху пазней, у 1951 г., было дапісана пасляслоўе. Гэты чарнавы аўтограф з папраўкамі аўтара змяшчае 177 лістоў. Да рукапісу прыкладзены суправаджальны ліст, напісаны ўласнаручна В. І. Пераходам на асабістым бланку і датаваны 5 мая 1952 г. Ліст сведчыць, што рукапіс успамінаў быў падараваны аўтарам Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна з правам карыстання і друкавання. Разам з рукапісам захоўваецца невялікага памеру фотаздымак В. І. Перахода ў сталым узросце.

У зборы захоўваюцца таксама і эпістальныя матэрыялы. Тры лісты, адрасаваныя да Якуба Коласа. Ліст аднаго з пачынальнікаў савецкай дзіцячай літаратуры Самуіла Якаўлевіча Маршака датуецца 5 лістапада 1935 г. і дасланы з Ленінграда. У ім Маршак дае вельмі добрую адзнаку дзіцячай кніжцы Я. Коласа „Міхасёвы прыгоды“, якая выйшла ў Мінску ў 1935 г. Перапіска Я. Коласа з савецкім літаратуразнаўцам, крытыкам і перакладчыкам Яўгенам Сямёнавічам Мазальковым вялася два дзесяцігоддзі. І пачатак ёй палажыў ліст Мазалькова ад 8 студзеня 1936 г. Мазалькоў у гэты час працаваў загадчыкам рэдакцыі творчасці народаў СССР у Дзяржаўным

літаратурным выдавецтве ў Маскве. У лісце ідзе размова пра выданне на рускай мове кнігі выбраных вершаў Я. Коласа і ставіцца пытанне аб падрыхтоўцы да друку наступнага твора паэта. Апошні ліст да Я. Коласа – гэта афіцыйнае паведамленне ад 1 лютага 1927 г. Таварыства аматараў расійскай славеснасці пры Дзяржаўным маскоўскім універсітэце (існавала з 1811 г.), падпісанае яго сакратаром, крытыкам і гісторыкам літаратуры Сяргеем Васільевічам Шувалавым, аб абранні народнага паэта Беларусі правадзейным членам Таварыства. Лісты С. Я. Маршака і С. В. Шувалава былі знойдзены ў Германіі ў 1945 г. сярод кніг, якія гітлераўскія захопнікі вывезлі з Мінска.

Лісты народнага пісьменніка Беларусі Міхася Ціханавіча Лынькова і доктара гістарычных навук Мікалая Мікалаевіча Улашчыка напісаны да старэйшага бібліяграфа Беларусі, літаратуразнаўцы Ніны Барысаўны Ватацы. Ліст М. Ц. Лынькова ад 30 чэрвеня 1956 г. змяшчае (у сувязі з падрыхтоўкай да друку Н. Б. Ватацы бібліяграфічнага паказальніка творчасці пісьменніка) звесткі пра выданне асобных яго твораў. У 70-я гг. Н. Б. Ватацы займалася складаннем зборніка ўспамінаў і бібліяграфічных матэрыялаў пра класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча. М. М. Улашчык у лісце ад 23 чэрвеня 1977 г. успамінае аб сустрэчы з бацькам паэта, Адамам Ягоравічам Багдановічам.

Выяўленчыя матэрыялы прадстаўлены ў зборы трыма фотаздымкамі. На адным сфатаграфаваны Якуб Колас за пісьмовым сталом. Унізе здымка аўтэнтчны подпіс чорнай тушшу „Якуб Колас”, а на адвароце адзначаны час „1922 г.”, маюцца паметы алоўкам: „ $\frac{5 \text{ кв.}}{48}$ ”, „на 2-й – то-ж” і напаясцёрты штамп „Дазволена друкаваць... Галоўлітбел (?)... Тыраж... экз.”. Другі здымак – добра знаёмы фотопартрэт Янкі Купалы 1913 г., які друкаваўся як у выданнях твораў паэта, так і ў літаратуразнаўчых работах аб яго творчасці. А ўпершыню гэты фотаздымак з’явіўся ў першым выданні зборніка „Шляхам жыцця” ў 1913 г. у Пецярбургу... На экзэмпляры фотопартрэта, які захоўваецца ў зборы, на адвароце яго, ёсць уласнаручна напісаны паэтам дароўны надпіс: „На памятку Тадзіку Янка Купала. Спб., 10/III-13 г.” На жаль, расшыфраваць гэтае імя не ўдалося. Як вызначана ў энцыклапедычным даведніку „Янка Купала”, „кола пецярбургскіх знаёмых Купалы поўнасю пакуль што не выяўлена” [12, 334]. На фотопартрэце ўнізе ёсць надпіс: „Усё для сваёй бацькаўшчыны – Беларусі. Янка Купала”. Арыгінал гэтага фотаздымка Янкі Купалы з яго ўласнаручным надпісам захоўваецца ў Літаратурным музеі паэта

ў Мінску. І нарэшце, на трэцім фотаздымку – Вячаслаў Іванавіч Пераход у сталым узросце (50-я гг. XX ст.). Фотаздымак захоўваецца разам з рукапісам вучонага.

Матэрыялы збору – наша нацыянальная спадчына, яны ўяўляюць сабой значную цікавасць для гісторыкаў, краязнаўцаў, літаратуразнаўцаў, для ўсіх тых, хто шануе і вывучае нашу беларускую культуру.

1. *Ватацы Н. Б.* Шляхі: Гіст.-літ. артыкулы. Мн., 1986. 173 с.
2. *Гартны Ц.* За сваю волю, за волю краіны // *Польмя.* 1965. № 12. С. 10–45.
3. *Гартны Ц.* Збор твораў: У 4 т. Т. 2. Сокі цаліны: Раман. Мн., 1988. 463 с.
4. *Кісялёў Г. В.* Пошукі імя. Мн., 1978. 288 с., іл.
5. *Колас Я.* Збор твораў: У 14 т. Мн., 1972–1978.
6. *Колас Я.* Збор твораў: У 14 т. Т. 2. Вершы, 1917–1956. Мн., 1972. 559 с.: 4 л. іл.
7. *Королук В. Д.* Рукописное наследство академика В. И. Пичеты // *Учен. зап. Ин-та славяноведения.* М.; Л., 1949. Т. 1. С. 25–34.
8. *Пачынальнікі: 3 гіст.-літ. матэрыялаў XIX ст.* / Уклад. Г. В. Кісялёў; Рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. Мн., 1977. 543 с.
9. *Пичета В. И.* Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве. М., 1917.
10. *Пяцьдзесят чатыры дарогі: Аўтабіягр. беларус. пісьменнікаў.* Мн., 1963. 551 с.
11. *Тарас на Парнасе: Белорусская поэма.* Витебск, 1896. 15 с.
12. *Янка Купала: Энцыкл. даведнік.* Мн., 1986. 727 с.